

UOT: 336.74; 336.748.12
JEL: P24

ƏLİYEV R.M.
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu
E-mail: ramil-turkel@mail.ru

ŞƏFİZADƏ E.R.
Bakı Dövlət Universiteti, AMEA İdarəetmə Sistemləri İnstitutu

HÜSEYN A.A.,
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu

HÜSEYNOV C.P.,
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu

HƏSƏNOVA G.,
Bakı Dövlət Universiteti

SEYFULLAYEV F.Ə.,
AMEA Riyaziyyat İnstitutu

DEVALVASİYANIN AZƏRBAYCANIN SƏNAYE SEKTORUNDA İXRACA TƏSİRİ

Xülasə

Məqalədə, müstəqillik əldə olunduqdan sonra Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı iqtisadiyyatın təmin olunması yolları qeyd olunmuşdur. Xüsusilə devalvasiya şəraitində ölkədə milli valyutanın, sənaye müəssisələrinin rolu, ixrac yönümlü məhsulların istehsalı və manatın partnyor ölkələrin valyutalarına nəzərən nominal ikitərəfli məzənnələrinin dinamikası təhlil edilmişdir. Devalvasiya şəraitində ölkə iqtisadiyyatının rolu qiymətləndirilmişdir. Məqalənin sonunda yaxın gələcəkdə respublikamızda ixracın inkişaf perspektivləri qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: *Devalvasiya, dayanıqlı iqtisadiyyat, milli valyuta, sənaye müəssisələri, ixracat, fiskal siyasət və qeyri-neft sektoru.*

GİRİŞ

Müasir iqtisadi şəraitdə Azərbaycan Respublikasının prioritet xəttində beynəlxalq aləmə hərtərəfli inteqrasiya və dünyada gedən iqtisadi inkişaf prosesinin ümumi axarına qoşulması durur. Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev köklü iqtisadi islahatlar aparır. Artıq ölkəmizdə iqtisadiyyatın idarə edilməsinin inzibati üsullarla ləğv edilmiş, respublikamız bazar iqtisadiyyatının bütün prinsipləri əsasında sürətlə inkişaf etdirilir.

Bazar iqtisadiyyatının dünyada çoxsaylı modellərinin mövcudluğuna baxmayaraq, ölkəmizdə yaradılmış Azərbaycan modeli sosial yönümlüdür. Burada dövlət tənzimləmələri öz mövcudluğunu qorusa da, məzmunu və formasını dəyişir. İstər bazar münasibətlərinin strukturunda, istərsə də onun tənzimlənməsində maliyyə amilləri böyük rol oynayır. Onlar bazar münasibətlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi və eyni zamanda, dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin mühüm alətidir.

Müasir iqtisadi şəraitdə valyuta siyasətinin mühüm formalarından biri valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasının təmin olunmasıdır. Diversifikasiya valyuta ehtiyatlarının tərkibinə beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxiləsini aparmaq və valyuta itkilərinin qarşısını almaq məqsədilə müxtəlif valyutaların daxil edilməsi yolu ilə valyuta ehtiyatlarının strukturunu tənzimləmək sahəsində dövlətlərin, bankların, transmilli şirkətlərin yeritdiyi siyasətdir. Bu siyasət, adətən, qeyri-sabit valyutaların satılması və sabit valyutaların, habelə beynəlxalq hesablaşmaların aparılması üçün lazım

olan valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Valyuta pariteti və valyuta məzənnəsi rejimi də milli və dövlətlərarası tənzimləmə obyektidir.

Devalvasiyanın ölkə iqtisadiyyatına təsiri

Devalvasiya (Latınca “de” aşağı salmaq və “valeo” dayanmışam mənalərini əks etdirir) milli pul vahidinin qiymətdən düşməsi deməkdir və öz ifadəsinin onun məzənnəsinin xarici valyutalara və ya beynəlxalq hesab vahidlərinə, keçmişdə isə qızıla nisbətən aşağı salınmasında tapır. Ölkə daxilində qiymətlərin davamlı olaraq yüksəlməsi nəticəsində hər milli valyuta vahidinə satın alınan mal və xidmətlərin miqdarı əvvəlki dövrə nisbətən azalır ki, buna da valyutanın ucuzlaşması deyirlər. Bu halda pul öz dəyərini daxili inflyasiya ilə əlaqədar itirir. Devalvasiyada isə pulun dəyərinin qanunla aşağı salınması nəzərdə tutulur. Aşağı salınan dəyər isə onun xarici dəyəri, alıcılıq qabiliyyətidir.

Bəzi hallarda milli valyutanın həqiqi olaraq aşağı düşmüş xarici dəyərinin hökumət tərəfindən qəbul edilməsi də devalvasiya hesab edilir. Devalvasiya müəyyən mənada valyuta məzənnəsinin yüksəldilməsi deməkdir. Devalvasiya sərbəst dəyişən valyuta məzənnəsi sistemində bazarda hər gün kortəbii olaraq özünü göstərir və milli valyuta məzənnəsinin xarici valyutaya nisbətən dəyişməsi vaxtaşırı olaraq rəsmən təsdiq edilir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, devalvasiya iki səbəblə əlaqədardır:

- ixracatı təşviq etmək və idxalatı məhdudlaşdırmaqla xarici ticarət balansının və müvafiq olaraq tədiyə balansının kəsirlərini ləğv etmək və ya azaltmaqla;
- daxili qiymətlərlə xarici qiymətlər arasında yaranmış qeyri-mütənasibliyi aradanqaldırmaq zərurətləri ilə.

Devalvasiya ölkənin tədiyə balansına ciddi təsir göstərir. Bu təsir devalvasiyanı həyata keçirən dövlət ilə digər ölkələrdəki tələb və təklifin vəziyyətindən asılıdır. Devalvasiya edildiyi zaman xarici valyutalara nisbətən ixrac qiymətləri nisbətən aşağı düşür. İxrac malları qiymətinin azalması ilə əlaqədar olaraq ölkə mallarına xarici tələb artır. Bu tələb artımı, ixrac malları qiymətlərini devalvasiyadan əvvəlki səviyyəyə doğru apardığı halda, idxal malları bahalaşdığı üçün idxal tələbi məhdudlaşır. Bu yol ilə xarici ticarət balansının müvazinəti təmin edilir. Bununla yanaşı, devalvasiya xarici ticarət şərtlərini ölkə əleyhinə çevirə bilər. Çünki devalvasiya, ümumiyyətlə, ixrac malları qiymətlərini aşağı salmaqla idxal qiymətlərini yüksəldir. Bu vəziyyət ixracatı idxalatdan daha çox olan ölkələrdə açıq şəkildə görünür. Yəni, artan ixracat dünya bazarı qiymətlərini aşağı saldığı halda, azalan idxalat, eyni şəkildə, qiymətləri azalda bilmir. Beləliklə, xarici ticarət şərtləri devalvasiyanı edən ölkənin əleyhinə çevrilir.

1. Azərbaycanda baş vermiş devalvasiya prosesləri və baş vermə səbəbləri

Azərbaycanda baş vermiş son devalvasiyaların əsas səbəblərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) Fiskal səbəblər:

- dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması;
- Neft Fondunun vəsaitlərinə qənaət edilməsi;
- Mərkəzi Bankın ehtiyatlarının azalmasının qarşısının alınması;

2) Qeyri neft sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması:

- qeyri neft sektorunun ixracının artırılması;
- idxalın məhdudlaşdırılması ilə yerli istehsalın artırılması;

2014-cü ilə qədər beynəlxalq və daxili valyuta bazarlarında baş verən proseslər manatın partnyor ölkələrin valyutalarına nəzərən nominal ikitərəfli məzənnələrinin dinamikasında öz əksini tapmışdır. Nəticədə, Azərbaycan manatının dəyəri digər valyutalara nisbətən həm uzunmüddətli dövrdə, həm də qısamüddətli dövrdə artmışdır.

Araşdırmalara əsasən, həmin dövrdə istehsal edilmiş malların rəqabət gücünə mənfi təsir edən əsas amillərdən biri manatın digər valyutalara nisbətən real dəyərinin bahalaşması olmuşdur.

Azərbaycanda baş vermiş son devalvasiyaların əsas səbəblərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

2) Fiskal səbəblər:

- dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması;

- Neft Fondunun vəsaitlərinə qənaət edilməsi;
- Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarının azalmasının qarşısının alınması;
- 2) Qeyri neft sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması:
 - qeyri neft sektorunun ixracının artırılması;
 - idxalın məhdudlaşdırılması ilə yerli istehsalın artırılması.

Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması

Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasının əsas şərtlərindən biri və bəlkə də birincisi milli iqtisadiyyatının dayanıqlığının təmin olunmasıdır. Milli iqtisadiyyatın dayanıqlığı – milli iqtisadiyyatın vahid sistem kimi mühüm xarakteristikalarından biri olub, onun elə vəziyyətidir ki, iqtisadi, ictimai, siyasi, xarici iqtisadi amillər kompleksi uzun müddətli perspektivdə təkrar istehsal dövrlərinin həyata keçirilməsinə imkan verir, başqa sözlə bu amillərin dəyişməsi milli iqtisadiyyatın tarazlığının pozulmasına səbəb olmur. Bu dayanıqlıq iqtisadiyyatın elementlərinin və sistem daxili iqtisadi və təşkilati əlaqələrin möhkəmliyi və etibarlılığını, sistemin daxili və xarici təsirlərə davamlılığını əks etdirir.

Yuxarıda söylənənlər əsasında söyləmək olar ki, ölkəmizdə inkişaf edən iqtisadiyyatın dayanıqlığı və makroiqtisadiyyatın sabitliyinin təmin edilməsi üçün üçün optimal valyuta məzənnəsinin seçilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Valyuta siyasəti və əsasən də valyuta məzənnəsinə həsr edilmiş nəzəri baxışların çoxluğu bu problemin mahiyyət etibarlı ilə mürəkkəb və çoxşaxəli olduğunu sübut edir. Bütün bu nəzəriyyələr valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsi, onun xarici iqtisadi əlaqələrə və ümumilikdə ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini müxtəlif aspektlərdən öyrənir. Valyuta məzənnəsinə və valyuta-maliyyə siyasətini xarakterizə edən nəzəriyyələrin heç biri ölkənin ümumi valyuta siyasətinin formalaşması amili kimi çıxış edə bilməz və hər bir ölkədə ümumi iqtisadi siyasətin xarakterindən, valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif nəzəriyyələrin ayrı-ayrı müddəalarına uyğun valyuta-maliyyə siyasəti formalaşır. Ancaq buna baxmayaraq müasir dövrə qədərki bütün valyuta məzənnəsi nəzəriyyələrində ümumi bir fikir mövcuddur ki, hər bir ölkənin valyuta-məzənnə siyasəti idxal və ixracın həcminə, valyuta ehtiyatları və xarici borca, ölkə daxilindəki pul kütləsinə və inflyasiya səviyyəsinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir. Devalvasiyanın makroiqtisadi göstəricilərə təsiri müxtəlif dövrlərdə müxtəlif alimlər tərəfindən araşdırılmasına baxmayaraq devalvasiyaya iqtisadi artımın stabilləşdirici amili kimi yanaşılmasında elmi ədəbiyyatlarda vahid fikir yoxdur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, sürətli devalvasiya həyata keçirən ölkələrin bəzilərinə sonrakı dövrdə makroiqtisadi stabillik əldə olunaraq iqtisadi artım baş versə də, bəzi ölkələrdə devalvasiya iqtisad böhranı daha da genişləndirimişdir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, makroiqtisadi stabilliyin təmin edilməsi üçün devalvasiyanın optimal səviyyəsini müəyyən edən nəzəriyyə yoxdur. Bu baxımdan devalvasiya ilə makroiqtisadi stabillik arasında əlaqənin nəzəri olaraq araşdırılması əhəmiyyətlidir.

Hazırkı dövrdə qloballaşma şəraitində maliyyə bazarlarında qeyri-sabitliyin artması, inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artımın zəifləməsi və global risklərin yüksəlməsi şəraitində neftin qiymətinin azalması prosesi güclənmiş, bir sıra valyutaların, o cümlədən xammal ixrac edən ölkələrin milli valyutalarının ucuzlaşması daha da sürətlənmişdir. Bu cür mürəkkəb iqtisadi proseslər dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmuş Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına da öz mənfi təsirini göstərməkdədir. Neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi xarici valyuta gəlirlərini və ölkənin tədiyə balansını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır. Neftin dünya bazar qiymətlərinin aşağı düşməsi ilə ölkəyə daxil olan valyuta gəlirlərinin azalması valyuta bazarında xarici valyuta təklifini azaltmış və nəticədə Azərbaycan manatının devalvasiyası qaçılmaz olmuşdur.

İlk öncə makroiqtisadi stabilliyə təsir edən iqtisadi elementlərin metodologiyasına nəzər yetirmək məqsədəuyğundur. Bundan ötrü əsasən aşağıdakı iqtisadi göstəricilərin daim nəzarətdə saxlanılmalıdır:

- ÜDM normaları;
- İnflyasiya;
- Pul kütləsi;

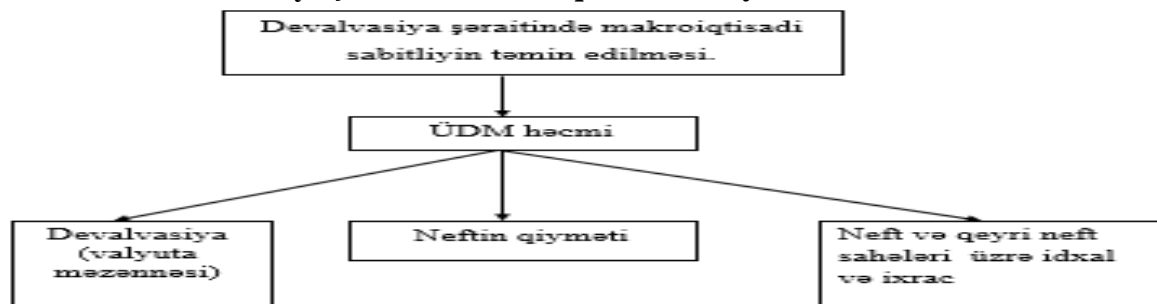
- Tədiyyə balansı;
- İxracın stimullaşdırılması.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında Sxem 1-ə baxaq.

Bildiyimiz kimi Ümumi daxili məhsul (ÜDM) ölkə daxilində istehsal olunan bütün son əmtəə və xidmətlərin müəyyən müddət ərzində bazar qiymətlərini özündə əks etdirir. Məhz bu baxımdan da sxem1-də əsas məqsəd devalvasiya şəraitində makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin ÜDM-ə təsirləri qeyd olunmuşdur.

Sxem №1

Devalvasiya şəraitində makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi.

Cədvəl №1.

2005-2016-cı illər üçün Azərbaycan Respublikasında ÜDM-in, 1 barel neftin qiyməti və ixracın həcmi [1]

İllər	ÜDM, min manatla	1 barel neftin qiyməti, man	İxrac, min man
2005	12522500	54,18115	7881214,5
2006	18746200	59,82206	12467410,9
2007	28360500	64,30601	19322275,3
2008	40137200	80,99333	26400700
2009	35601500	51,3725	18383100
2010	42465000	64,19195	23060500
2011	52082000	76,6009	29388300
2012	54743700	73,88568	29000300
2013	58182000	76,5672	28117700
2014	59014100	71,55297	25530000
2015	54380000	50,58673	20552800
2016	60393600	70,95371	28054000

Mənbə: www.state.gov.az

Dünya iqtisadçıları da öz əsərlərində ÜDM əsasında istənilən dövlətin iqtisadi göstəricilərini təhlil etməyin mümkünlüyünü qeyd etmiş və resursların məhdudluğu şəraitində iqtisadiyyatın fəaliyyətinin daha yaxşı başa düşülməsi üçün müxtəlif növ düsturlardan istifadə etmişlər. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən ÜDM-un xərclər üzrə tərkibini dörd əsas tərkib hissəsinə ayırırlar:

- ÜDM-un həcmi (Y kimi işarə olunur);
- istehlak (C);
- investisiyalar (I);
- dövlət sifarişləri (G);
- xalis ixrac (NX).

Yuxarıda qeyd olunan iqtisadi göstəricilər əsasında aşağıdakı düsturu əldə etmiş olarıq.

$$Y=C+I+G+NX$$

Bu tənlik əslində ona daxil olan dəyişənlərin istənilən qiymətində doğru olan bərabərlikdir, ona görə ki, ÜDM-da hesablanan hər dollar öz əksini dörd növ xərclərdən birində tapır. Məhz bu baxımdan da Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitliyinin təmin olunması və təhlil edilməsində ÜDM həcmi əsas götürülmüşdür.

Azərbaycanda ixracın həcmi neftin qiyməti və ÜDM-in həcmindən asılılıq modelini quraq [2,3]. Bunun üçün 2005-2016-cı illər üçün ixracın həcmi neftin qiyməti və ÜDM-in həcmi statistik qiymətlərini Eviews proqramlar paketində yerləşdirək (bax cədvəl 1,3,4).

NƏTİCƏ

Bu göstəricilər Eviews proqramlar paketində yerləşdirilərək, ixracın həcmi neftin qiyməti və ÜDM-in həcmindən xətti asılılığı araşdırılmışdır. Bu araşdırmanın nəticəsi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (bax cədvəl 2):

Cədvəl №2.

Dependent Variable: Y Method: Least Squares Date: 04/04/18 Time: 14:09 Sample: 2005 2016 Included observations: 12				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	150795.0	33885.38	4.450148	0.0012
X2	0.291624	0.049568	5.883334	0.0002
R-squared	0.896111	Mean dependent var		22346525
Adjusted R-squared	0.885722	S.D. dependent var		6886984.
S.E. of regression	2328146.	Akaike info criterion		32.31005
Sum squared resid	5.42E+13	Schwarz criterion		32.39087
Log likelihood	-191.8603	Hannan-Quinn criter.		32.28013
Durbin-Watson stat	0.776512			

Burada, y-ixracın həcmi, x1-1 barel neftin qiymətini, X2-ÜDM-in həcmi göstərir.

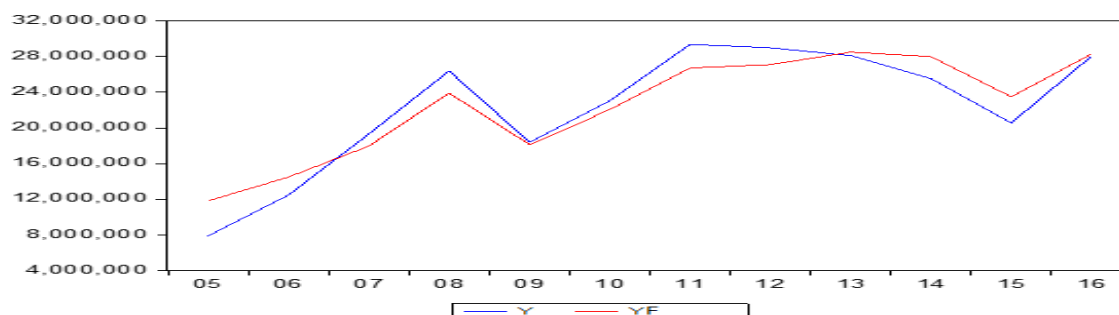
Cədvəl 5-dən göründüyü kimi $R^2=0.896$ və adekvatlıq göstəriciləri də yetərinə yaxşıdır. Yəni, bu statistik göstəricilər əsasında aldığımız model 5%-li əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə qəbul oluna bilər. Bu model aşağıdakı kimi yazılır:

$$Y = 150794.97 \cdot X1 + 0.29162357 \cdot X2 \quad (1)$$

Azərbaycanda 2005-2016-cı illər üçün ixracın həcmi statistik qiymətləri ilə model qiymətlərinin müqayisəsi şəkil 1-də göstərilmişdir.

Şəkil №1.

Azərbaycanda 2005-2016-cı illər üçün ixracın həcmi statistik qiymətləri (göy xətlə) ilə model qiymətlərinin (qırmızı xətt) müqayisəsi

Model (1) əsasında aldığımız nəticə aşağıdakı kimidir:

- 1 barel neftin qiyməti bir vahid artarsa, ixracın həcmi 150794.97 vahid artar;

- ÜDM-in həcmi bir bir vahid artarsa, ixracın həcmi 0.29162357 vahid artar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Statistika Komitəsi -<https://www.stat.gov.az/>
2. Andrikopoulos A. Four decades of the Journal of Econometrics: Coauthorship patterns and networks / A. Andrikopoulos // Journal of econometrics. 2016. - vol. 195. - №1. - p. 23-32.
3. Kiani K.M. On business cycle fluctuations in USA macroeconomic time series / K.M. Kiani // Economic modelling. - 2016. - vol. 53. - p. 179-186.

Aliyev R.M., Shafizade E.R.
Hussein A.A., Huseynov J.P.
Hasanova G., Seyfullayev F. A.

Influence of devaluation on the industrial sector of Azerbaijan

Summary

The article outlines ways to ensure sustainable economy in the Republic of Azerbaijan after gaining independence. The dynamics of nominal bilateral exchange rates of national currency, industrial enterprises, export-oriented products and manat relative to currencies of partner countries were analyzed in particular in the context of devaluation. The role of the country's economy in devaluation was assessed. At the end of the article there are prospects for the development of export in our country in the near future.

Key words: devaluation, Sustainable Economy, National Currency, Industrial Enterprises, Export, Siskal Politics and Non-Oil Sector.

Алиев Р.М., Шафизаде Э.Р.
Гусейн А.А., Гусейнов Дж. П.
Гасанова Г., Сейфуллаев Ф. А.

Влияние девальвации на промышленный сектор Азербайджана

Резюме

В статье излагаются пути обеспечения устойчивой экономики в Азербайджанской Республике после обретения независимости. Динамика номинальных двусторонних обменных курсов национальной валюты, промышленных предприятий, экспортно-ориентированной продукции и маната по отношению к валютам стран-партнеров была проанализирована, в частности, в контексте девальвации. Была оценена роль экономики страны в девальвации. В конце статьи есть перспективы для развития экспорта в нашей стране в ближайшем будущем.

Ключевые слова: девальвация, устойчивая экономика, национальная валюта, промышленные предприятия, экспорт, фискальная политика и не нефтяной сектор.

Bu iş Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımını ilə yerinə yetirilmişdir-Qrant N EIF-KEPTL-2-2015-1(25)-56/56/5.

Daxil olub: 12.07.2019